

Kun je me een plaatje sturen?

Overwegingen bij het boek 'Wie gelangt man/ein Mensch zu Sinn?, eine Installation zusammengestellt von Peter Buck'

Ervaren

Eind 2006 ontving ik over de post een boek. De postbode was erin geslaagd het door de brievenbus te duwen. Met een plof lag het op de mat. Zulke verrassingen kan ik waarderen. Bij het openmaken van het zeer stevig dichtgeplakte pakket werd ik overrompeld door de volgende aanblik: onze hoogsteigen zoon Christiaan staat op de voorkant van een Duits boek. De veelbelovende als ook diepzinnige titel *Wie gelangt man/ein Mensch zu Sinn?* wordt in één keer over hem heen geprojecteerd. Het is een

foto van een jongen, nadenkend en peinzend bij een klassiek beeld. De foto verbindt ons met vervlogen millennia; ze roept werelden op. Ze zijn er weer, ineens. Tenminste, voor mij, imaginair. Merkwaardig, ik was daar ook, in Berlijn, in het museum! Maar zó heb ik niet gekeken.

De titel is ook al apart. Er is een woord doorgestreept, alsof de auteur ruzie heeft gehad met de uitgever, omdat zij het samen niet eens

konden worden. Het lokt uit tot lezen. Om met Wagenschein te spreken: 'eine typische Sogfrage'. Wat zou de zin ervan zijn? Het gaat de auteurs niet om een naamloze, een 'men', maar om een echt mens van vlees en bloed, 'ein Mensch', u en ik, nu!

Empathie

Het openen van het boek zorgde voor een tweede verrassing: er is weer iemand te zien.

Ook een mens, maar in alles anders. Hij staat ook bij een stuk steen. Tenminste, hij maakt niet de indruk te kijken, maar te bonken – met zijn hoofd. Van dat kijken komt niet veel terecht. Hij kijkt naar binnen. Het prettige contact met buiten is verdwenen, het buiten lijkt onaangenaam geworden. Daar in hem is iets, daar let hij op. Tenminste, dat denk ik! Wij kunnen het niet zien. Was er wel iets? Ja, het is er toch en dat het kan niet prettig zijn. Het is niet de taal van een titel, van woorden, van tekst, waar historici zo op vertrouwen. Het is een dramaturgische taal, een handeling. Hij drukt het uit met zijn hele lijf, gebogen tegen dat stuk steen dat nauwelijks een interessante vorm heeft. Dan liever dat andere stuk, dat beeld uit het museum in Berlijn.

Deze Duitse man, daar zullen we het maar op houden, staat in een kaal landschap met weinig inspirerende kolommen van beton, die zelfs nog verstevigd zijn met stalen hoekstukken. Erg hard en onaantastbaar, kil en onaangenaam. Waarom staat hij daar? Kan deze man zijn richting vinden? Hoe komt een mens tot zingeving?

Zingeving, verbondenheid met het verleden

Dan Christiaan. Hij staat te peinen bij een Grieks beeld. Het marmer – ook steen – is omgevormd. Ik ervaar een mens. Steen, maar het suggereert vlees. Het zachte van de huid is treffend, het blanke vel en de matte glans zijn door materiaalkeuze en door het zorgvuldige schuren van de steen helemaal bereikt. Ik raak in verwarring: ik sta niet tegenover een stuk steen, maar tegenover een mens. De grens tussen mij en dat andere, die ander, vervaagt. Werkelijkheid en fantasie strijden in mij om de voorrang.

Bij zulke gedachtespelletjes in het museum heb ik

wel eens de behoefte om even, héél even maar, zo'n bil aan te raken. Ik weet dat het raar is, dus kijk ik altijd zorgvuldig om me heen dat niemand het ziet. Ik weet best hoe het hoort (overal van afblijven), maar toch laat ik mijn ratio niet winnen. Ik laat mijn goede opvoeding even varen: koude steen en toch vlees, marmer en toch bil. Het is het spel tussen fantasie en werkelijkheid dat mensen fascineert sinds er in de prehistorie grotschilderingen werden gemaakt. Het oude verhaal van de Griekse beeldhouwer Pygmalion illustreert dit op treffende wijze. Pygmalion had op zekere dag een fantastisch beeld gereed, een

bevrijding. De psychotherapeut Frankl beschreef in 1946 hun reacties, hun toestand, hun galgenhumor, maar ook hun verinnerlijking. Wij hebben ook zulke mensen gekend: Floris Bakels zat in Natzweiler en Dachau, Corrie ten Boom verbleef in Ravenbrück, ds. Overduin overleefde Dachau. Het is niet te vatten dat er toch mensen zijn die hun menswaardigheid niet verloren hebben. Frankl heeft allerlei verschillende reacties beschreven, niet allemaal met een happy end. Er waren ook mensen die in het Godsgeloof hun steunpunt vonden. Er zijn joden geweest die met hun thora onder de arm, roepend

'Uit de wisselwerking tussen fantasie en werkelijkheid wordt de kunst geboren'

vrouw levensgroot, zó goed gelukt, zo mooi dat hij er verliefd op werd. Ja, dit was de vrouw van zijn dromen, zoals een vrouw moet zijn. Maar ja, zulke bestaan alleen in de kunst en zelden in het echt. Dus bad hij de godin Venus om hulp. Zij, de eenzaamheid van deze beeldhouwer wetende, veranderde het stenen beeld in een vrouw van vlees en bloed. Het beeld hield ineens op steen te zijn, marmer werd vlees en steen werd bil. We zullen maar zeggen: 'en ze leefden nog lang en gelukkig'. U snapt het al: uit de wisselwerking tussen fantasie en werkelijkheid wordt de kunst geboren.

Christiaan luistert naar zijn museumtour. De koptelefoon heeft hij op. Hij krijgt uitleg. Een instant betekenis van het beeld wordt hem verteld. Krijgt hij nu nog ruimte zelf te kijken, te ontdekken en te mijmeren? De foto is vorig jaar gemaakt, toen we met de twee jongste jongens een midweek in Berlijn waren. Christiaan zat in gym 5 en de klassieke wereld begon voor hem duidelijker contouren aan te nemen, dus een dagje in het Pergamon-museum was een mooie aanvulling op alle abstracte rijtjes, grammatica en naamvallen. Nu iets wat je kunt zien: echte dingen, fenomenen, complete altaarcomplexen, beelden van goden en godinnen, de Istharpoot uit Ninevé, de schat van Troje, van alles. Wat mensen maakten. Als je er maar met je vingers afblijft. Fantaseren heeft zijn grenzen. Dat doet hij dan ook: hij houdt zijn broekriem vast en peinst.

Zingeving nu

Die Duitse man is in een heel andere situatie, hij denkt over geheel andere zaken. De foto is in het boek óók geplaatst bij een hoofdstuk dat gaat over de zinervaring van concentratiekampgevangenen na hun

omhoog, tot God, de dood in gingen: de blik was van deze werkelijkheid afgericht, gericht op die andere wereld. Een hoogtepunt van verinnerlijking noemt Frankl dat.

Floris Bakels heeft het in zijn boek *Verbeelding als wapen*, de voorloper van *Nacht und Nebel*, laten zien, beschreven. Fantasie hield hem op de been, hij schreef het op, hij moést: driehonderd velletjes zijn bewaard gebleven. In die hel mijmert hij over een boottochtje over het IJsselmeer of over een sterk lichaam:

Stel je voor dat je weer een man bent. Dat je iets bent voor een vrouw. Dat je veroveren, bevredigen kunt, dat ze naar je kijken en je begeerlijk vinden! Stel je voor dat je hart sneller klopt, dat je donker rijk bloed hebt en een zwaar, sterk lichaam! Een vrouw, wat is dat? Soms herinner ik me iets. Dan vergloei ik als magnesium in vuur.³

Wij Nederlanders zijn ons er niet van bewust hoe de moderne Oosterbuur op zoek is naar zin. In 1998 hadden wij een Duits meisje – Anke Brünn, een studente – te logeren. Zij formuleerde dat zo: 'Wij Duitsers', zei ze, 'wij Duitsers hebben een zware last te dragen.'

Het onder ogen zien van een collectieve schuld, waar je als jonge mensen, als nieuwe generatie geen greep op kunt krijgen, is niet eenvoudig. Maar schuldbesef, reformatorische christenen moeten dat weten, kan toch wel eens de weg zijn om de zin van het bestaan op het spoor te komen. Het maakt de heftige reacties begrijpelijk bij de vorig jaar verschenen autobiografie van de oude schrijver Gunther Grass *Beim Häuten der Zwiebeln*. Het is als een ui die je afpelt: misschien is er wel reden tot

huilen. Van die Nederlandse ui trek ik even aan drie laagjes:

- 1) Het VOC-verleden, waarbij handelsschepen met een duidelijke winst oogmerk op reis gingen, maar waarbij de bewindvoerders van tevoren wisten dat geen kwart van de bemanning de reis zou overleven;
- 2) De slavenhandel vanaf 1600;
- 3) De politionele acties in Nederlands Indië.

Wij Nederlanders, geloof ik, moeten aan het overpeinzen van onze eigen gruweldaden nog beginnen. Ik doe weer snel de prettige flap over de onprettige kافت. Te bonken met je hoofd tegen iets wat niet opzij wil gaan, daar heb ik nog even geen zin in. Het is alsof hij de pijn van binnen de pijn van buiten wil overstemmen.

Zingeving: 'Met andere ogen'

Voor het tekenonderwijs op hogeschool *Driestar educatief* ontwierp ik eens een les die de titel meekreeg 'Op je buik in het gras'. Waarom noem je een gewone les zo? Waarom doe je dat? Kinderen, studenten, grote mensen moeten elke dag uit hun vertrouwde vestinkjes en ivoren torentjes worden gestoten. Daarom moet dat. Het is een leren en blijven leren dat de verwondering voor de dingen het begin van het kennen is. Zomaar een grasspriet opnieuw

'Als jij de vonken niet laat overslaan op kinderen, gebeurt het wel dat de vonken van de kinderen overspringen op jou'

bekijken, nu met andere ogen, als een zwiepende wolvenkrabber. En de mier die omhoog klautert is een alpinist met plakpootjes die zijn leven waagt. Wijlen prof. H. van Riessen (1970) zei dat als volgt:

Het verstaan van de schepping als zin, biedt een rijk inzicht, biedt menselijke wijsheid van religieuze aard. Heel de last van de benauwende zinvraag zoals deze in de wereld opkomt valt van ons af, als we geloven dat er een Woord is vóór (afgaande aan) al onze vragen.

en even verder:

Heel de schepping is afhankelijk en verwijzend.⁴

De verwondering voor de dingen is het begin van het kennen. Het begin van een Godsbesef.

Zulke gebeurtenissen (met die mier op een graspriet) spelen zich rondom ons af, elke dag. Het is ervaarbaar, maar het vraagt om een ander staan in de werkelijkheid, serieus en toch speels. Het vraagt om een oog, of beter nog om een hart,

dat een klopje wil overslaan bij een wonderwerkje. Het is binnen handbereik. Werkelijkheid en het ervaren van zin. Hier is het de esthetische ervaring, en tegen onderwijsmensen gesproken: het is zelfs organiseerbaar! Gewoon, met de kinderen liggen in het gras, met potlood en papier.

Soms gaat het zelfs zo: als jij de vonken niet laat overslaan op kinderen, gebeurt het wel dat de vonken van de kinderen overspringen op jou. Het gaat om het verlenen van betekenis aan de dingen, om de zinnen die geoefend zijn; je moet er zin in hebben. Zinervaringen hebben in het gewone leven houdt in: dankbaar zijn voor dat wat je krijgt te zien, te horen, te proeven, wat je mag doen. Ernst en luim zijn dan in balans. Wat spel is voor de één kan wel eens werk zijn voor de ander. In die zin lees ik Friedrich Schiller met zijn *Brieven over de esthetische opvoeding*, in het bijzonder brief 27.⁵ Hij stelt daarin het volgende. Voor de mens is het spel een expressievorm die 'bemiddelt' tussen onze pure zintuiglijke natuur en onze formele of zuivere rationele natuur. De esthetische activiteit is de hoogste vorm van spel. In een wereld waarin iedereen perfect zou zijn toegerust voor de werkelijkheid zou er geen behoefte meer zijn aan spel of kunst en zou er geen plezier aan te

ontlenen zijn. Het spel voorziet ons van middelen om te ontsnappen aan de werkelijkheid en daarin ligt haar waarde. Ik geloof dat deze notie van *de fundamentele*

onwerkelijkheid van spel een belangrijk inzicht is.

De niet-werkelijkheid van spel is een betrekkelijke zaak, variërend met iemands persoonlijke idee van de werkelijkheid. Een actie waaraan ik speels meedoe kan worden beschouwd als serieus of werkelijk. Het verklaart ook dat wat werk is voor de één, wel eens spel kan zijn voor een ander. Omdat we niet allen dezelfde zin voor werkelijkheid delen, verstaan we soms elkaars acties verkeerd.⁶ Daarom geloof ik niet dat die Duitse man met zijn hoofd tegen de betonpaal bonkt. De expressie ontbreekt, het is te gespeeld. Daarover gaat ook Peter Bucks bijdrage over 'de zinnen, de zin en zin – over het mislukken en gelukken in het verstaan van elkaar'. Het vraagt om een ontmoeting met de dingen, het vraagt oefening van de zinnen. Je moet je ervoor inspannen: je moet er zin in hebben. Zinervaring betekent zin hebben in het gewone leven, dankbaar zijn voor dat wat je krijgt te zien, te horen, te proeven, te doen.

Ondertussen hebt u zich vast afgevraagd hoe een Nederlandse jongen op een Duits boek komt. Dat is een geintje van Peter Buck, u wel bekend. Hij vroeg mij om een visuele bijdrage. 'Want', zei hij, 'ik wil je mijn boek geven en er voor jou een persoonlijke omslag van maken.' Zijn vraag was dus: 'Wat maakt voor jou nu in het leven de dingen zingevend? Kun je me een plaatje sturen?' Zin vangen in een beeld, kan dat? Ja, het kan, maar dat is de kunst. Zo is Christiaan met het Romeinse beeld op de voorkant van een Duits boek gekomen. Het werd voor mij echt *met andere ogen*. Een unieke zinbeleving: de manier waarop je vriendschap zichtbaar maakt. Duitsers- Nederlanders,

twee volken, twee kaften, twee manieren van zin geven. Daar kunnen wij Nederlanders nog van leren. Voor mij was het een vorm van 'Verstehen Lehren'. Met andere ogen keek ik naar mijn zoon, die zich nog bevindt in een conflictvrije zone.

In het concept onderwijskunst vinden we elkaar en zoeken we vorm te geven aan goed onderwijs: de kaften vallen over elkaar heen. 'Wie gelangt ein Mensch zu Sinn?'

Ik doe snel mijn flap over de andere heen.

Jan Veldman is opleidingsdocent bij Driestar educatief

Noten

¹ Tekst van een essay uitgesproken tijdens conferentie onderwijskunst 2007

² Buck, P. (red.) (2006). *Wie gelangt man, ein Mensch zu Sinn? eine Installation zusammengestellt von Peter Buck*. Stuttgart: Stuttgarter Zeitung, s.o.

³ Bakels, F. B. (1979) *Verbeelding als wapen. Voorloper van Nacht und Nebel* (p. 133). Amsterdam: Elsevier.

⁴ Riessen, H. van (1970) *Wijsbegeerte* (pp. 169-170). Kampen: Kok.

⁵ Schiller, F. (1795), *Brieven over de esthetische opvoeding van de mens*, vertaling A. J. Leemhuis (pp. 156-166). Kampen: Agora.

⁶ Hein, H. (1968), *Play as aesthetic Concept*, in: *The Journal of Aesthetics & Art Criticism*, 1968, vol. 27, nr. 1, (pp. 67-71).

Citaat

'Wie het eeuwige wonder ziet van de kleine dingen om hem heen, beleeft meer intense momenten, dan wie hevige impulsen nodig heeft om het leven te voelen.'

Westerbeek, R. (1999). *Gods terrarium. Verhalen* (p. 162). Zoetermeer: Mozaiek.